

պարսաւէ նոյնպէս կանանց պնասիրու-
թիւնը . «որոնք կ' առաջանան , կ'ըսէ ,
փողոյ ամպով մը պատուած՝ զոր իրենց
երկայն քղանցքը կը բարձրացնէ ետեւեւ-
ընէ» : Ըստ իրեն , կենաց նպատակն է լաւ
մեռնելու պատրաստուիլ :

Նոյնչափ հին վայնայրէ բերթուած
մ'ալ հասած է մեզ , ժողովրդեան պար-
կեշտ , բարեպաշտ և անտրտուն չհպատա-
կութեան զգացման վէպն է այս : Այդ
բերթուածը կը պարունակէ հօր մ'իւր որդ-
ւոյն տուած խրատները և այդ խորագիրը
տրուեցաւ ապագային նմանօրինակ պա-
րունակութիւն ունեցող երկերուն :

Աշխարհական ու ժողովրդական ոգին
դեռ կը տիրէ փրայդանքի առածներուն
մէջ , ուր ի հանդէս կը բերէ Տէրութեան
բոլոր դասակարգերը , բայց ամենէն աւելի
աչքի կը զարնէ կրօնական խորին զգա-
ցումը՝ որ կը միացնէ երգիծաբանական
խանդին հետ . կրնանք զինքը նկատել Յե-
ղաշրջութեան հեռաւոր կարապետ մը : Ի-
րեն համար Աստուած սկիզբն ու կատա-
րածն է ամենայն իրաց : Բայց ո՞վ կը
յանդգնի , կ'ըսէ , ինքզինք Աստուծոյ ներ-
կայացուցիչ հռչակելու երկրիս վրայ : «Ո՛չ
ոք կարող է թողուլ մեղքեր , բաց ի Աս-
տուծմէ . մարդս բանականութենէ զուրկ
ըլլալու է վատահելու ներողութեան մը՝
զոր մեղաւոր մը կը շնորհէ ուրիշ մեղա-
ւորի մը : Եթէ պապը կրնայ մեղքեր թո-
ղուլ առանց զոյժման՝ պէտք է զինքը բար-
կոծել այն ամէն քրիստոնեայ հոգիներուն
համար որ դժոխք կ'երթան» :

Մինչև միջին դարու վերջը բոլոր
քննադատութիւնները կղերին ու ազնուա-
կանութեան դէմ , ժիւ դարէն սկսեալ կը
գտնուին համառօտուած փրայդանքի հաւա-
քածոյին մէջ , Յիսուն տարի ետքը Ստրի-
քէր կը շարունակէ այդ պայքարը իր
Տրսուսիյն մէջ : Ստրիքէրի ժամանակակից
թափառաշրջիկ երգիչ մը վերհէր «Պար-
տիզական» յորշորջուած , փոխանակ ուղ-
ղակի յարձակելու ասպետականութեան
դէմ , խեղճուկ ոճով մը կը նկարագրէ ա-
տելի ու ծաղրելի դարձնելով զայն : Իր

Հիմքերիս վարձակալ դիւցազն թէ և քաջ
և ճարպիկ գիւղացի մ'է , բայց շիկնելով
իր զարմին վրայ , կը սկսի իշխանաբար
ապրիլ և նոր քաղաքավարութեան օրէնք-
ներ կը դնէ և անոնց համեմատ կը շար-
ժի : Իր քաջագործութիւնները քիչ վերջ
զինքը կախաղան կ'առաջնորդեն : Որքան
փոփոխութիւն բանաստեղծութեան մէջ
Հենրիկոս Վելզիքէն ի վեր :

Յարգմ. Հ. Ս. ՏԵՐ-ՄՈՎՍԵՅԱՆ

ՀԱՅ . ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Ն . Ա . Դ . Ո . Ն . Յ *

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՈՒՍՏԵՆԻԱՆՈՍԻ ԺԱՄԱՆԱԿ . 1908

Իււզանդական կայսրութիւնը , սահմա-
նաքար ընդ մէջ արեւմտից և արեւելից ,
ժամադրավայր ամէն ազգաց և ժողո-
վրդոց ու կրօնից աշխարհիս , ուր հեռա-
ւոր հիւսիսը և հարաւը , արեւելք և արեւ-
մուտք , իրենց վաճառքներու և հարստու-
թեանց հետ ուղիսօրէն կը հոսէին նաև ի-
րենց բաղդախնդիր հրոսակները , ամէն
այլալեզու և այլատաբազ ձևերով , և ուր
սակայն այս ամէնը , ովկիանոսի մէջ հո-
սող գետերու նման , արքունական , եկեղե-
ցական , քաղաքային , վաճառականական ,
հեռտորակաւ և զինուորական յորձանքնե-
րու թաւալմանց մէջ՝ խառնուելով իրա-
րու , շաղկեւելով ի միասին , փշրելով զի-
րար կամ ծծելով , կը խմորուէին ի մի
զանգուած՝ զոր դարեւ և ազգեր մինչև
այսօր դրոշմած ու ճանչցած են Բիդառ-
դացի անուամբ , սահմանուած էր ըլլալու

* Н. АДОНЦЪ. — Армения въ эпоху
Юстиниана. политическое состояние на
основѣ Нахарарскаго строя.

[Тексты и разыскания по Армяно-Гру-
зинской филологии. КН. XI.]. С.-Петер-
бургъ. 1908. էջը XIV-526 in 8°-մեծ :

միանգամայն խաչքար մը հին աշխարհի
և նոր աշխարհի, սահմանագիծ մը հին
զաղափարի և նոր զաղափարի, գրեթէ
մարդկութիւնն իսկ բաժնեկող երկու խումբ-
բերու, հին դարերու և նոր դարերու մարդ-
կանց։ Հոն էր որ կը թափէր, ինչ որ
իւրաքանչիւր աշխարհ անկարող էր իւր
ծոցին մէջ զսպել, ինչ որ իւրաքանչիւր
անձ, հանճար կամ խենթ, չէր կոնար
իւր ընտանեաց մէջ ծաւալել։ Եւ Բիւզան-
դոն կ'ընդունէր այս ամէնը սիրայօժար,
կը տարածէր իւր բազուկները զրկելու
համար այդ ամէն եկողները, կը բանար
անոնց առջև իւր Սակեղիլիւրի ժպիտին հետ,
իւր եկեղեցիները, պալատները, զանձա-
տունը, բանակը, վարչութիւնը, և մինչև
իսկ արքունական թագն ու կայսերական
զահը։ Ռւբիւթեան մը կը տեսնէր իւր
մէջ հայու, սլաւի, մակեդոնացւոյ, յոյնի,
պուղարի, ռուսի, հռոմէայեցւոյ, արաբի
և հրէի, իրարու հետ ախոյեանական մը-
ցանքը, մէկգմէկ թաւալելը, թագաւորնե-
րու, իշխաններու փոշւոյ մէջ ծածկուիլը
կամ մենաստաններու խորը լուսթեան մէջ
հեծելն ու դաւաղելը, և գեղջուկ ռամիկ-
ներու՝ ոսկեպատ ոսկեզարդ գահոյից վրա-
յէն սէզ ու յոխորտ հրամայելը, կամ բա-
նակաց գլուխ անցած՝ յանդուգն դէպ ի
հեռաւոր յաղթանակներ արշաւելը։

Եւ այս ամէնը իւր ծայրագոյն զազաթ-
նակէտը և ամենարուռն վայրկեանին մէջ
կը զտնուէր վեցերորդ դարուն՝ Յուստի-
նիանոսի կայսրութեան ժամանակ։

Ահա ճիշտ այս շփոթ ժամանակը հմուտ
հետազօտութեանց նիւթ կ'առնու համա-
կրելի երիտասարդ հայ բանասէրն Աղոնց,
լաւ ըմբռնելով թէ՛ ո՞րքան մեծ կարեւ-
րութիւն ունի այդ՝ թէ՛ հայկական պատ-
մութեան և թէ՛ Բիւզանդականին լուսա-
բանութեան համար. այդ՝ անցքի շրջանն
է, միջնորդ կամուրջ մը հին կայսրութենէ
դէպ ի միջին դար. և կու տայ բանասի-
րական աշխարհի երկ մը՝ յիրաւի պա-
տուաբեր միջ և արժանաւոր մրցակից եւ-
րոպական հմտից նոյնպիսի հրատարակու-
թեանց։

Ընդհանուր աշխարհի յորձանուտ ժխորի
մէջ, առանց ծփանաց չէր մնար Հայաս-
տան ալ, — ընդհակառակն, — հայր մատ-
նուած էր ամենավայրագ կուռի մը. գո-
յութեան հարցը իւր ամէն ահեղիւթեամբ
բացուած էր իւր առջև. պարսիկ արեւն ու
առիւծը և յունական սուրն ու խաչը,
բռնամարտը, ոխերիմ մրցակիցը, երկուս-
տեք կ'արշաւէին կը պանային դէպ ի վեր
Մասնաց սարը, կը դիմէին յառաջարձակ՝
պսակելու հայ կաթողիկէի կատարը։ Սա-
կայն լեռներու մէջէն կը դղրդէր հայ ոգին,
և փոխանակ ընկճուած, թոյլ, անկարող
թագաւորներու, անդունդներու խորէն կը
ժայթքէր բազմութիւն մը խրոխտ և դիւ-
ցազն ժողովրդի և արի նախարարներու։
Դէպք և ժամանակը՝ դիւցազներգութեանց
արժանաւոր. հսկայ վէպ մը, զոր ազգեր ի
միասին կը գրեն սրով և արեամբ, ոգի-
ներու բանաստեղծութիւն։

Այս պատկերը կը նկարուի մեր առջև,
դիտելով Աղոնցի հրատարակած ստուար
հատորը։ Հայաստանի պատմութեան պատ-
կերն է այդ, այնքան խառնաշփոթ ժա-
մանակի մէջ գծուած. episode մ'է հա-
մաշխարհի գուսանեղբութեան, intermez-
zo մը մըրկադղորդ նուագածութեան՝ դա-
րերու։ Թէպէտ՝ ճշմարիտն ըսելով, քիչ
մը չափազանց լայն բռնուած են սահ-
մաններն ու շրջագծերը. և պատկերին
լուսաւոր կէտը, Յուստինիանոսի դարը,
գրեթէ կը լողայ ընդարձակ կիսաստուե-
րին մէջ։ Եւ տեղ տեղ կրկնութիւններ, —
ինչպէս երբ կը շարէ մի առ մի նախարա-
րութեանց ցուցակներն ու բանակաց զօ-
րութիւններն, — քիչ մը աւելորդ կրնան ե-
լելի դիտելով մանաւանդ որ Խնճիճեանէն
սկսեալ քիչ շատ արդէն յեղիցողուած են
անոնք, Բայց այդ կարելի չէ թերութիւն
մը համարել հեղինակին։ Նա կ'ուզէ որ
պայծառ տեսնուի, ինչ որ մեզ կ'ընծայէ.
և չունի բնաւ դիտումն յանկարծակի
փայլերով շլացնելու ընթերցողները. կ'ուզէ
ըլլալ հաւատարիմ հայելի մը, ուր փայլի
ամբողջ Հայաստան իւր մէջ մի գաւառ-
ներով, ուր փայլի ամբողջ հայ կեանքը

իւր ամէն մէկ արտայայտութեամբ: Կը հիւսէ նա ճոխութեամբ ու ճարտարութեամբ նախնիաց վկայութիւններ նոր բանասիրաց հետազօտութեանց հետ. կ'ընտրէ մի առ մի ինչ որ կայ գտուած ազգային և օտար քննադատութեանց մէջ և սուր դիտողութեամբը չպակարի երբեմն երբեմն անձամբ ալ զտել դեռ ինչ որ անստոյգ մնացած կը համարի: Ուսումնասիրութիւն մը, վերջապէս, կ'ուզէ տալ, ուր պարզ երեւի Հայաստանի մէն մի գաւառներու աշխարհագրական սահմաններու մէջ տեղի ունեցած քաղաքական, իրաւագիտական կացութիւնը: Իրեն համար այդ է Հայաստանի պատմութեան էական շրջանը, Հայկական կազմակերպութեան դարը, զոր քրիստոնէութեան հաստատութեան հետ սերտիւ կը կապէ. կը տարաւորենք թէպէտ՝ որ իւր այդ համոզումը բանասիրաց շատերու ալ համոզման զուգընթացայ: Սակայն սիրով կը հրաժարինք կանխիկ գատաւորութեան պաշտօնէ. և միայն կը ծանօթացնենք ուրախութեամբ այսպիսի հեղինակաւոր գործի մը հրատարակութիւնը. շնորհաւորելով ազնիւ հեղինակին ըստ մեզ այս դժուարին ձեռնարկի մէջ ունեցած մեծ յաջողութիւնը, որքան ալ ինքն համեստութեամբ դիտել տայ, որ für eine Zeit, in welcher die Quellen aus Fragmenten bestehen, wird niemand das allein Richtige gefunden zu haben glauben, ժամանակի մը համար, յայտն աղբիւրները յոյս տառաջներ են ոչ որ կրնան լայն վստահի միայն ճշմարիտը գտած ըլլալու:

Կը մաղթենք և կը յուսանք միանգամայն որ արգոյ բանասէրն հաճի փութով հայկական թարգմանութեամբ մ'ալ հրատարակելու իւր այս կարեւոր ուսումնասիրութիւնը, * յօգուտ բազմաթիւ ազգային բանասիրաց, որոնց շատ ընտանի չէ, կամ թերեւս բոլորովին ալ անմերձեանքի է ուսեւերէն լեզուն: Առ այժմ մենք կը գոհանանք գլխակարգութեանց թարգմանութիւնը պարզելով մեր ընթերցողաց առ-

ջև, որպէս զի կարենան անձամբ զաղափար մը կազմել անոր կարեւոր և հետաքրքրական հարուստ պարունակութեան: Թառաջարան

Գլ. Ա. — Քաղաքական բաժանումն Հայաստանի. — Արեւմտեան կամ Բիւզանդական Հայաստան և Արեւելեան կամ Պարսկային Հայաստան:

Գլ. Բ. — Արեւմտեան Հայաստան. — Նախարարութիւնը.

Գլ. Գ. — Ներքսագոյն Հայաստան.

Գլ. Դ. — Փոքր Հայաստան.

Գլ. Ե. — Քաղաքական կացութիւն արեւմտեան Հայաստանի յառաջ քան ըզ-Յուստինիանոս.

Գլ. Զ. — Վերանորոգութիւն Յուստինիանոս.

Գլ. Է. — Քաղաքային վերակազմութիւն.

Գլ. Ը. — Կարեւորութիւն Յուստինեան վերանորոգութեան.

Արեւելեան Հայաստան.

Գլ. Թ. — Հայաստան-Մարզպանաց.

Գլ. Ժ. — Քանակական հետազօտութիւն Նախարարութեանց. — Մատենագրական ընդութիւն, — Պատմական ընդութիւն (Քանամակաց) վաւերագրաց, — Ընդհանուր հետեանք.

Գլ. ԺԱ. — Նահանգային ընդութիւն Նախարարութեանց.

Գլ. ԺԲ. — Նախարարութիւն և Նուիրապետութիւն.

Իրազմն Նախարարութեանց.

Գլ. ԺԳ. — Միջանկեալ Նախագիտելիք.

Գլ. ԺԴ. — Ժառանգական ծագումն Նախարարութեանց.

Գլ. ԺԵ. — Աւատական ծագումն Նախարարութեանց. — Փոփոխութիւն Տիրանեան հարստութեան Արշակունեաց, — Աւատական պատկեր Հայաստանի, — Գեղջիկային կալուածատիրութիւն:

Ատենց կը յաջորդէ ընդարձակ ցուցակ մը յատուկ անունաց, ցուցակ մը ուսումնասիրուած կամ յիշատակուած գրութեանց և հեղինակաց, հուսկ յետոյ փոքրիկ ուղղագրութիւնք տպագրութեան սխալներու:

Ահաւաստիկ պատկառելի գործը զոր Պ. Ն. Ադոնց կ'ընծայէ բանասիրութեան: Կը մաղթենք որ այս մեծ յաջողութիւնը քաջալեր և գրգռէ մ'ըլլայ դեռ նոյնպիսի հեղինակաւոր հրատարակութեանց:

Հ. Յ. ԱՊԵՐ.

« ԳՐԱԿԱՆ—ԳԻՏԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ »

(թիֆլիս 1908)

Սոյն գիրքը՝ — խմբագրուած Ե. Թոփ-չեանէ, — ամբողջութիւն մ'է քառածաւ 288 էջերու, — մաքուրկէկ թղթով, անշուք տպագրութեամբ:

Շրջելով առաջին թուղթը՝ հետեւեալ նախազգը կը կարդանք.

«Մեզնից անկախ տպարանական և այլ պատճառներով ներկայ ժողովածոյի մէջ չեն գտնուել մի քանի յօդածներ:

Բացի դրանից մի քանի տեղերում եւ ընտելի անկանոնութիւն է առաջ եկել »:

Այգրնարածիւնը ընտիր « Մտղկաբաղ » մ'ըլլալու ձգտումն ունեցած է... քանի մը վերաշուական էջեր՝ ոտանաւորներ, արձակ գրուածներու գիրքը, Գիտական լրջութեամբ մը կ'աւարտի:

Այս գրքին ընթերցումը այնպէս հաճոյք կը պատճառէ ընթերցողին, ինչպէս թէ կարդացած ըլլար բանաստեղծական մտահաճ տողեր, ստացած պատմական հետաքնին լուրեր, և ունկնդրած պատկառելի անձանց ձայնին, — գրեթէ բոլորն ալ ուսահայ բարբառով շարադրուած:

Ազգանիշ տարազին ներքե՝ երոպացի բառերու հոծ զանգուածի մը հանդիպել իւրաքանչիւր յօդուածի մէջ՝ անակնկալ մը չէ՝ անշուշտ... Մեր կաւկասացի եղբայրները, — « ինտելիկենտ » դասակարգը, — միշտ բարեացակամ պիտի ըլլան «ՄԱՂԻԿ»ին առատօրէն յօդուածներ թեւադրելու...

Թոփչեանի «Ժողովածուն փոքրիկ Յառաջարանի մը կը կարօտի: Ինչ է եղած

այս ըստ մասին նոր ուղղութեամբ կազմուած հաւաքածոյին նպատակը, — ընթերցողներուն թողուած է գուշակել զայն:

Այսպիսի Հատընտիրներ՝ — որ իրենց էջերը զուտ գեղեցկագիտական գրութեան չեն սեփականեր, — դրական առաւելութիւն մ'ունին. այն է՝ ծառայել կարդացողաց մեծամասնութեան, և ոչ սակաւաւոր գիտնականաց միայն:

ՈՒՂԱԿՐՈՒԹԻՒՆՔ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՍԵՆԱԳՐԱՅ

(Երկ. Հ. Գ. Վ. Նախագիտեամբ)

Սրամտութիւնը՝ գիտութեան մէջ՝ Ուղղագրելու արուեստն է. քննադատութեան բաղադրամասն այն է սա՝ ինչ որ երգիծանքը գեղեցիկ գրականութեան:

Յանկարծական լոյս մը նմարել կը կարծենք երբ նախնեաց անթափանցելի բացատրութիւն մը՝ տառական փոփոխութեամբ հասկանալի կը դառնայ: Մտքի խաղ մ'է, քննադատական զբօսանք մը՝ որ սակայն ամենամեծ կարեւորութիւն ունի մատենագրութեան և պատմութեան համար: Անոնց բնագիրները կը վերականգնէ, անոնց աղբիւրը կը յստակէ:

Հ. Նահապետեան սոյն երկասիրութեան մէջ մի առ մի կը սրբագրէ հրատարակչներէ խուսափած վրիպակներ... հայ ընթերցողները մեծ հաճոյք պիտի զգան՝ նախնեաց գիրք մ'առնելով և անոր հետ սոյն երկը, ջանալով նորանոր ընթերցումներ գտնել և անդրադարձութիւններ ընել:

Գիրքը կը բաղկանայ 433 էջերէ, ընտիր Յանդուտով մը, ուր կը պարզուին բանասիրաց մէջ տեղի ունեցած գիտական բաժանմանները և Հեղինակին տուած պատասխանները: — Տպագրական մասին եւս մէջն ջանքի գործ դրուած է դիւրամատոյց ընելու ուսումնասիրողաց, — քննադատական երկասիրութեան մը բովանդակ կատարելութիւններով:

ՄԵՆԱՍԻՐ